

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทาง เศรษฐกิจและสังคมกับความสัมพันธ์ในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

ความสัมพันธ์ทาง เครือญาติและอุปถัมภ์ในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองก่อให้เกิดการสนับสนุนซึ่งกันและกันในทาง เศรษฐกิจและการเมือง ตั้งแต่แรกสถาปนาราชวงศ์จักรีและได้สืบทอดความสัมพันธ์กันมาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ ปัจจัยที่สนับสนุนให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องคือ การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทาง เศรษฐกิจและสังคมในสมัยนี้ อันเนื่องมาจากปัญหาและความต้องการในสังคมของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองเอง และการขยายตัวทางการค้าต่างประเทศที่เข้ามาอย่างแพร่หลาย เป็นปัจจัยภายนอกที่สนับสนุนความสัมพันธ์ในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองให้มีความใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น ในการที่กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองพยายามปรับตัวต่อแรงผลักดันทั้งภายในและภายนอกเพื่อให้ได้ประโยชน์ร่วมกันอย่างสูงสุด

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

สภาพทั่วไปในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นสังคมที่เป็นช่วงเริ่มต้นของการขยายตัวในทุก ๆ ด้าน ภายหลังจากการย้ายราชธานีมาอยู่ในสถานที่แห่งใหม่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในระยะแรกนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงประสบปัญหาการก่อสร้างตัวมาก การสร้างพระนครในปีแรก พ.ศ. 2325 ได้ทรงสร้างไว้อย่างชั่วคราว "สร้างพระราชนิเวศน์มณฑลเสวยสถาน พร้อมคัวยปราการระเนียดไม้ไผ่ก่อน พอเป็นที่ประทับอยู่ควรแก่เวลา" ¹ ครบจน พ.ศ. 2327 จึงโปรดให้สร้างพระบรมมหาราชวังและ

---

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 8.

พระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นมาอย่างถาวร¹ ในการสร้างพระนครนี้ก็ได้โปรดให้สร้าง
คูคลองรอบพระนครขึ้นมาก่อน โดยโปรดให้ตั้งกองสักเลขไพร่หลวงสมกำลังและเลข
หัวเมืองมาใช้เพื่อการนี้ แต่ยังไม่เพียงพอต้องเกณฑ์เขมรถึง 10,000 คน และเกณฑ์
ลาวเมืองเวียงจันทร์อีก 5,000 คน เข้ามาร่วมขุดคูคลองและสร้างกำแพงเมือง² สืบ
เนื่องมาจากการขาดแคลนกำลังคนในระยะแรกตั้ง ขณะเดียวกันรัฐต้องเตรียมกำลังคน
และกำลังอาวุธในการสงครามด้วย การขาดแคลนแรงงานไพร่พลนี้กระทบต่อรายได้ของ
รัฐโดยตรงในการเก็บส่วยสาอากรนำมาทำนุบำรุงประเทศสร้างบ้านแปลงเมือง และ
ตอบแทนความดีความชอบของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ฯลฯ

สาเหตุการขาดแคลนกำลังคนสมัยรัตนโกสินทร์เนื่องมาจากกอนหนานั้นไทย
ทำสงครามกับพม่ามาตลอดเวลา สงครามทำให้สูญเสียกำลังคน, อาวุธและเสบียงอาหาร
ก่อให้เกิดความระส่ำระสายในหมู่ราษฎรต้องการจะหนีออกจากระบบไพร่ เมื่อแรกตั้งราช
วงศ์ใหม่ โปรดให้เกณฑ์ไพร่ทั้งในเมืองและหัวเมืองมาสร้างพระนครจึงได้ไม่เต็มเม็ดเต็ม
หน่วย ดังนั้นใน พ.ศ. 2327 จึงตรากฎหมายออกมาให้ไพร่หลวงสมกำลังเข้าเวรรับ
ราชการ 1 เดือน ออก 2 เดือน เป็นการผ่อนคลายภาระของไพร่³ และยังออกกฎหมาย
พระราชทานสิทธิให้ไพร่ทั้งหลายทั้งปวงมีสิทธิถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ ถ้าเป็นคนสัสดีผู้มี
สติปัญญา นับได้วานอกจากทรงคำนึงถึงความต้องการแรงงานไพร่แล้ว ยังเห็นความสำคัญ
ของความสามารถของบุคคลมากกว่าชาติตระกูล⁴ ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์รัตนโกสินทร์
พยายามจะผ่อนผันการเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อให้ไพร่เข้ามาอยู่ในระบบมากขึ้น แต่ก็ยังไม่
สามารถจักรบบให้ได้อย่างประสิทธิภาพได้ ด้วยไพร่มักฝักฝักกับเจ้านาย ขุนนางผู้มีอำนาจ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-65.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 4," หน้า 203.

⁴ เรื่องเดียวกัน, "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 38," หน้า 346.

กึ่งที่ปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ว่า

"เจ้าแลขุนนางแค้นเข้าไปตั้งของสมผู้คน อยู่ในป่าสำหรับหาของป่าต่าง ๆ มา
ส่งส่วย ทาสลูกหนี้โคหนี้เข้าของแล้วก็เอาตัวไม่ได้ เพราะนายของมีเจ้านายมีอำนาจ
แข็งแรง" ¹

สภาพสังคมของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

ประเพณีการมีภรรยาหลายคนของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง อันได้แก่ พระมหากษัตริย์
พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้ครอบครัวของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง
เป็นครอบครัวใหญ่มีภรรยาบุตรหลานหลายคน กึ่งที่ไ้กล่าวมาแล้วถึงจำนวนพระสนมและพระ
ราชโอรส พระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ในแต่ละพระองค์ของรัตนโกสินทร์

พระบรมวงศานุวงศ์ก็เช่นเดียวกันมีจำนวนพระสนมและพระโอรสเป็นจำนวนมาก
กึ่งที่ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะดำรงตำแหน่งพระยศเป็นเจ้าฟ้า
กรมหลวงอิศรสุนทรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระโอรส พระ
ธิดาถึง 51 พระองค์ ก่อนปราบดาภิเษก ² เช่นเดียวกับกรมพระราชวังบวรเสนาณรงค์
มีพระโอรสพระธิดาขณะดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ จำนวน 21 พระองค์
เมื่ออุปราชภิเษกแล้วอีก 19 พระองค์ รวมทั้งสิ้น 40 พระองค์ ³ พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทรมีพระโอรสพระธิดา 38
พระองค์ เมื่อบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แล้วมีอีก 18 พระองค์รวม 51 พระองค์ ⁴
กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อน
อุปราชภิเษกมีพระโอรสพระธิดา 15 พระองค์ เมื่ออุปราชภิเษกแล้วอีก 5 พระองค์

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2,
หน้า 205.

² ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 20-32.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 108-115.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39-50.

รวม 20 พระองค์¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้า
มกุฎมีพระโอรสพระธิดา 2 พระองค์ เมื่อบรมราชาภิเษกแล้วมีอีก 80 พระองค์ รวมทั้งสิ้น
82 พระองค์² พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนบวรราชาภิเษกมีพระโอรสพระ
ธิดา 33 พระองค์ เมื่อราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 2 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วมีอีก 25 พระองค์ รวม 58 พระองค์³ ฯลฯ

ขุนนางตำแหน่งสำคัญ ๆ ต่างก็มีภรรยาและบุตรธิดาจำนวนมาก เช่น เจ้าพระยา
มหาเสนา (บุญนาค) สมุหพระกลาโหมสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีบุตร
ธิดากับภรรยาหลายคนรวมทั้งสิ้น 30 คน⁴ บุตรธิดาของเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) สมุห
พระกลาโหมสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีทั้งสิ้น 27 คน⁵ และเจ้าพระยาพระ
คลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คิต) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีภรรยา
หลายคน มีบุตรธิดาทั้งสิ้น 43 คน⁶ เป็นต้น

สภาพการมีภรรยาและบุตรธิดาหลายคนของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองนี้ ทำให้ชนชั้นผู้
ปกครองต้องรับผิดชอบภายในครอบครัวหลายประการ โดยเฉพาะการหารายได้มาใช้จ่าย
ในครอบครัวและการขยายที่อยู่อาศัยให้บุตรหลาน เริ่มจากการหาที่ดิน, สร้างสิ่ง
ก่อสร้าง ฯลฯ ชนชั้นผู้ปกครองคนรักนโกสินทร์มีความจำเป็นใช้จ่ายเงินในสภาวะของการ
เริ่มต้นชีวิตสังคมในภูมิภาคแห่งใหม่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116-120.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-77.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-130.

⁴ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า 451-452.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 446.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 452-455.

การเปลี่ยนแปลงค่านที่อยู่อาศัยและชีวิตความเป็นอยู่

พระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์มีการสร้างพระบรมมหาราชวังและพระบรมมหาราชวัง และสร้างวังให้พระโอรสที่มีอายุไล่กันค้แล้วและมีพระประสงค์จะเสด็จแยกพระองค์จากพระบรมมหาราชวัง ไปสร้างวังใหม่รอบนอกมีเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ต้องเตรียมจัดหาให้ตั้งแต่จัดหาที่ดิน ผู้ควบคุมการก่อสร้าง ตลอดจนวัสดุกำลังคนและกำลังเงินที่จะใช้ด้วย¹ ให้แก่พระราชโอรสเพื่อที่ว่าเมื่อพระองค์สวรรคตแล้วพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่เข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวังจะไค่ไม้ก่กัชวาง โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเพณีพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไปรักไค่รับทรงกรมแล้วจะพระราชทานวังและผู้คนให้ด้วย โดยพระราชทานเงินในพระคลังมหาสมบัติให้เป็นค่าก่อสร้าง เพราะถือว่าพระบรมวงศานุวงศ์ที่ออกวังนี้จะต้องรับราชการ

"เจ้านายเมื่อทรงกรมแล้ว ย่อมมีหน้าที่ควบคุมวังพลเป็นกำลังราชการ ที่วังก็เหมือนอย่างเป็นที่ทำการรัฐบาลแห่งหนึ่ง...."² ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีจำนวนพระราชวังทั้งสิ้น 7 พระราชวัง นอกนั้นเป็นพระบรมมหาราชวัง พระราชวังหลัง และวังของพระบรมวงศานุวงศ์อื่นอีกหลายวัง โดยใช้เงินจากพระคลังมหาสมบัติทั้งสิ้น กว้ยจุคประสงค์

¹ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, "พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525), "การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี : วัง วัด บ้าน คลอง ตลาด ถนน, เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 21-22 มิถุนายน 2525, หน้า 6.

²สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2513), พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกหม่อมราชวงศ์เล็ก จอนรต 14 พฤษภาคม 2513, หน้า 33.

หลายประการ ได้แก่ การสร้างวังเพื่อรักษาพระนคร, ¹ เพื่อพระราชทานบำเหน็จความชอบในการกอบกู้บ้านเมือง เหตุผล 2 ประการแรกเป็นเหตุผลการสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เหตุผลอื่น ๆ ก็คือ สร้างเพื่อพระราชทานโอรสที่เสกกันแล้ว สร้างวังเพื่อเป็นที่เสด็จประพาส, สร้างเพื่อเป็นที่ประทับเมื่อถวายราชสมบัติให้กับพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่แล้ว เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวังสราญรมย์ ถวายมีพระราชดำริจะพระราชทานราชสมบัติให้พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณฯ แล้วพระองค์จะเสด็จออกมาประทับที่วังสราญรมย์ เป็นคน ²

การเปลี่ยนแปลงสภาพที่อยู่อาศัยของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ตั้งแต่แรกด้วยจุดมุ่งหมายรักษาพระนครเป็นประการสำคัญ จนนำไปสู่การขยับขยายพระบรมมหาราชวังและวังของพระโอรสต่าง ๆ ที่มีจำนวนมากขึ้น ข้าไทผู้นับถือก็มากขึ้นด้วย เนื่องจากพระบรมวงศานุวงศ์ไม่มีรายได้อีกมากมาย จำเป็นที่พระมหากษัตริย์จะต้องจัดสร้างให้ด้วยเงินพระคลังมหาสมบัติโดยถือว่าเป็นสมบัติหลวง

พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับพระราชทานวัง ไม่ว่าจะดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับอิสริยยศให้ทรงกรมหรือไม่ก็ทรงกรม เมื่อแยกพระองค์ออกจากพระราชวังหลวงแล้วต้องรับผิดชอบในการดูแลรักษาวังและชีวิตผู้คน เจ้าจอม โอรสธิดาและข้าไทในวังที่เพิ่มมากขึ้นตามการเติบโตทางสังคม ถึงแม้ว่าพระบรมวงศานุวงศ์จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดประจำปี มาแจกจ่ายในวังของพระองค์ก็ไม่เพียงพอถึงที่ปรากฏว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

¹ กึ่งที่รัชกาลที่ 1 โปรดให้สร้างวังหลวง, วังหน้าและวังหลัง ตามรูปแบบการจัดทัพครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยมีวังหลวงอยู่กลาง วังหน้าและวังหลังขนานข้าง คู ม.ร.ว. แนน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, "พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525)", หน้า 7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-11. ในสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มใช้เงินจากพระคลังข้างที่ ซื้อที่ดินและปลูกสร้างวังพระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่พระราชโอรส โดยไม่เกี่ยวข้องกับเงินหลวงจาก "พระคลังมหาสมบัติ"

ทูลขอเบี้ยหวัดเพิ่ม ซึ่งการนี้รัฐไม่จำเป็นจะให้เพิ่มเท็มก็ได้ ด้วยเงินจากเบี้ยหวัดเป็นเงินส่วยสาอากรต้องทำนุบำรุงประเทศเป็นภาระกิจสำคัญเสียก่อนเหลือจึงเอามาแจกเบี้ยหวัด¹ ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่ออกวังไปแล้วต้องหารายได้ส่วนพระองค์เพิ่มเติมเพื่อรับผิดชอบในการเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของพระองค์เอง ดังเช่น กรมพระราชวังบวรเสนาณรงค์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงคำสั่งาเภามีค่าไ้มาก ทรงรับผิดชอบจ่ายเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์ ชุนนางข้าไทในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลด้วยเงินส่วนพระองค์เอง นอกจากปีที่ทรงคำสั่งาเภาก็ทูลพระราชทานเบี้ยหวัดขึ้นไป ซึ่งก็ "พระราชทานมากบ้างน้อยบ้างไม่เสมอตามคำรา"²

ทางคานชุนนางข้าราชการก็เช่นเดียวกัน ขณะที่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ขยับขยายพระราชวังและวังต่าง ๆ ชุนนางข้าราชการที่ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่รอบบริเวณพระบรมราชวังก็ต้องขยับขยายออกมารอบนอกด้วย ชุนนางข้าราชการในสมัยรัตนโกสินทร์มักนิยมปลูกบ้านเรือนอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ชุนนางชั้นผู้ใหญ่มักจะทูลขอพระราชทานจิมจองที่กินรอบ ๆ บริเวณบ้านที่พักอาศัยขยับขยายให้กว้างขวางขึ้นเพื่อเตรียมให้บุตรธิดาได้สร้างบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเดียวกัน ดังเช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงสิทธินายเวรมหากเล็ก (ช่วง บุนนาค) บุตรชายของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (คิศ) ได้ปลูกบ้านของตนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือบ้านมิดาไปเล็กน้อย³ ลักษณะการก่อสร้างบ้านเรือนของชุนนางสมัยรัตนโกสินทร์ต้องจึกสร้างให้สมฐานะตำแหน่งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องหมายแสดงยศและเกียรติอย่างหนึ่งของชุนนางไทย ซึ่งจะมี

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,
หน้า 225.

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย.....
หน้า 23.

³ผู้สื ทิพทัส และมานพ พงศ์ทัต, "บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี," การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี : วัชวัด บ้าน คลอง ตลาด ถนน, หน้า 8.

รูปแบบของความนิยมในชนชั้นสูงสมัยนั้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
วังเจ้า บ้านขุนนาง แม่นเรือนคฤหบดี มีลักษณะการปลูกแบบเรือนผู้มีฐานะชั้นเดียวกัน
แทบทั้งสิ้น¹

ชีวิตความเป็นอยู่ค่าใช้จ่ายของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไม่แตกต่างจากชนชั้นสูงในราช
สำนักแต่อย่างใด ดังเช่น ในคราวพิธีของเปรี๊ยะ ปี พ.ศ. 2368 สมัยพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ขอแรง

"พระบรมราชวงศ์วงศ์ศานวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในและข้าราชการที่มีกำลังและพาหนะ
มาทำกระทงใหญ่ ผู้คงเกณฑ์คือเป็นถึงบ้างทำเป็นแพหยวกบ้าง.....ทำประกวค ประชัน
กันคาง ๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุ ทวีปทั้ง 4 บ้าง และทำเป็นกระจากชั้น ๆ บ้าง
วิจิตรไปค้ายเครื่องสด คนทอผ้าร้อย คึกในการลงทุนทำกระทงทั้งค่าเลี้ยงคนเลี้ยงพระ
เชื่อกเสร์จก็ถึง 20 ชั่งบ้าง หย่อนกว่า 20 ชั่งบ้าง"²

ในการนี้มีพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทำกระทงใหญ่ถวาย 10 กระทง
ล้วนเป็นของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น เป็นของพระ
บรมวงศานุวงศ์ 4 กระทง ไก่แก่ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ กรมหมื่นรักษาราชเวศ กรมหมื่นเกษ
อศิกร กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ อีก 6 กระทงนั้นเป็นของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ไก่แก่ เจ้าพระ
ยาอภัยภูธร, เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ), พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต), พระยาพิชัยวารี,
พระยาราชมนตรี, พระยาไชยภักกราชเศรษฐี³

นอกจากนั้นชนชั้นผู้ปกครองคนรักคนใกล้ชิดก็ยังนิยมสร้างวัดพระพุทธรูปต่าง ๆ ถวาย
เพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจผู้คนในสภาวะการก่อสร้างสร้างตัวของสังคมใหม่ และเป็นการ

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระยานวิศวานุกิตติวงศ์และสมเด็จพระยาคำรงราช
บุภาพ, สาส์นสมเด็จ, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2505), หน้า 8.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุด
แห่งชาติ....., หน้า 31-32.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

ยึดถือธรรมเนียมโบราณของพระมหากษัตริย์สมัยก่อน ที่ไปรคสร้างวัด, พระพุทธรูป ฯลฯ พระมหากษัตริย์คัมภีร์คัมภีร์โกสินทร์ ไปรคให้สร้างวัดวาอารามต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นต้นมา พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางสมัยนี้มีส่วนร่วมในการสร้างวัดวาอารามด้วย การใช้จ่ายเพื่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาถือ เป็นภารกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของกษัตริย์คัมภีร์คัมภีร์โกสินทร์ ดังที่ จอห์น ครอบฟอร์ดกล่าวว่า "เงินและสิ่งของที่ให้พระสงฆ์อย่างสม่ำเสมอในแต่ละปีเป็นรายจ่ายส่วนใหญ่อย่างหนึ่งของรัฐ" ¹

รายได้จากระบบราชการของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองสมัยคัมภีร์คัมภีร์โกสินทร์

รายได้จากระบบราชการชนชั้นผู้ปกครองคัมภีร์คัมภีร์โกสินทร์ ส่วนใหญ่มาจากผลประโยชน์ในระบบไพร่ นอกเหนือจากการเกณฑ์แรงงานไพร่มาใช้ในการก่อสร้างพระราชวัง วังเจ้านาย วัด ป้อมปราการ ชุกคุคลอง ² ไพร่ยังเป็นผู้รับผิดชอบในการส่งส่วยภาษีอากรต่าง ๆ

ส่วย

รายได้ในรูปส่วยมาจากการที่ไพร่ไม่สามารถมาเข้าเวรรับราชการ ได้ก็ส่งส่วยสิ่งของเข้ามาแทน โดยเฉพาะไพร่ที่อยู่ตามหัวเมือง ³ หรือในกรณีที่รัฐต้องการสิ่งของ

¹ไฟโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารของครอบฟอร์ด, หน้า 125.

²ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1174 เลขที่ 15 ชื่อ หนังสือนายหนูม จางวางถึงหลวงหน้าวังเมืองนครให้ส่งนายหมวกซึ่งคุมเลกสักใหม่ 5 หมวกเข้าไปเผ่าละอองๆ

³ไพร่หลวงในหัวเมืองสมัยคัมภีร์คัมภีร์โกสินทร์ เรียกว่า "เลกคองเมือง"

ที่จำเป็นเพื่อใช้ในการท่าง ๆ เช่น สร้างวัด, สร้างเรือน งานพระราชทานเพลิงศพ ฯลฯ ไม้ ไม้ ทองคำ ไม้ กิ่งไม้ ฯลฯ หรือส่วยที่เป็นสินค้าค้าขายต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นส่วยที่ได้มาจากของป่า ไม้ ไม้ ยาง ไม้ นอระมด กฤษณา ฯลฯ²

ภาษี

รายได้รูปภาษีสมัยรัตนโกสินทร์ที่สำคัญ ไม้ ไม้ เงินค่าราชการของไพร่แทนการเข้าเวรรับราชการ ซึ่งปรากฏตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มาแล้วที่รัฐให้ไพร่ส่งเงินแทนเข้าเวรรับราชการได้ ในครั้งนั้นไพร่หลวงต้องจ่ายเงินค่าราชการ 2 บาทต่อเดือน รับราชการ 6 เดือน เท่ากับต้องเสีย 12 บาทต่อปี³ สมัยรัตนโกสินทร์เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องการผ่อนคลายภาระของไพร่ จึงโปรดให้ออกกฎหมาย พ.ศ. 2327 ให้ไพร่หลวงสมกำลังเข้าเวรรับราชการ 1 เดือน ออก 2 เดือน เท่ากับว่ารับราชการปีละ 4 เดือน⁴ หลังจากนั้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม้โปรดลดเวลาการเข้ารับราชการของไพร่หลวงลงเหลือปีละ 3 เดือน ส่วนไพร่สมเหลือปีละ 1 เดือน⁵

¹ ห่องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1171 เลขที่ 5
ชื่อ บัญชีเรียกเกณฑ์เส่าไม้ เครื่องทำพระเมรุ, พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

² ห่องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1148 ไม่ปรากฏ
เลขที่ ชื่อ เรื่องพระราชทานบำเหน็จแก่หลวงวิเสสสงคราม

³ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 319.

⁴ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 4," หน้า 203.
ไพร่หลวงและไพร่สมในสมัยรัตนโกสินทร์ต้องเข้าเวรรับราชการทั้งในยามสงครามและยามปกติเช่นเดียวกัน แต่เวลาการเข้าเวรของไพร่สมน้อยกว่า

⁵ ชจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่, (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 40.

เงินค่าราชการในสมัยรัตนโกสินทร์กำหนดไว้ 6 บาทต่อเดือน เมื่อลคเวลา
การเข้าเวรรับราชการของไพร่หลวงเหลือเพียง 3 เดือนต่อปี ไพร่สมเหลือ 1 เดือน
ต่อปี เท่ากับว่าไพร่หลวงต้องเสียค่าราชการ 18 บาทต่อปี ไพร่สมเสียค่าราชการ 6 บาท
ต่อปี¹ แสดงให้เห็นว่ารัตนโกสินทร์ต้องการหารายได้ในรูปเงินตรามาก สำหรับ
ทาสในสมัยนั้นนั้นถ้ายกเว้นเกณฑ์แรงงานทาสต้องเสีย 6 สลึงต่อปี²

นอกจากเงินค่าราชการที่ได้จากไพร่แล้ว ในสมัยนี้ยังได้จาก "เงินผูกปี" ของ
คนจีนที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน จอห์น ครอว์ฟอร์ด กล่าวว่า เสียหัวละ 2 บาทต่อปี³
และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพิ่มเงินผูกปีเป็น 4.25 บาท⁴ เงิน
ค่าราชการจากไพร่และเงินผูกปีจากคนจีนเป็นภาษีที่สำคัญอย่างหนึ่งสมัยรัตนโกสินทร์

อากร

รายได้รูปอากรคือ การเก็บชักส่วนผลกำไร ซึ่งเก็บได้จากราษฎรทำไร่ ทำสวน
เก็บจากการประมง ผลผลิตจากป่าและการต้มกลั่นสุรา จำนวนที่เก็บคือ 10% ของรายได้⁵
อากรที่สำคัญคือ อากรค่านา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เก็บอากรค่านา
เป็นทางข้าว⁶ เนื่องจากต้องการข้าวเป็นเสบียงในการทำสงครามที่มีตลอดรัชกาล
และต้องการข้าวไว้เป็นเสบียงในการก่อสร้างพระนครด้วย ซึ่งอากรค่านาในสมัยนี้ไม่
เพียงพอใช้ในราชการ ต้องจัดซื้อหรือยืมจากราษฎรเพิ่มเติมด้วย เช่น ในปี พ.ศ. 2329
อากรค่านาได้เพียง 151 เกวียน 17 ถัง ต้องยืมจากราษฎรถึง 552 เกวียน และจัดซื้อ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

³ ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 121.

⁴ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 319.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,

เพิ่มเติมอีก 250 เกวียน 64 ถึง ¹ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากรัฐคองหารรายได้ในรูปของเงินตราจึงเก็บค่านาเป็นเงินทั้งสิ้น ไรละสลึงเฟื้อง สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีนโยบายที่จะกระตุ้นให้มีการปลูกข้าวมากขึ้น จึงออกพระราชบัญญัติว่า ใหล่ค้อครากการเก็บอากรเป็นพิเศษสำหรับนาโคโค จากไรละสลึงเฟื้อง ใหล่กลงเหลือไรละสลึงเท่านั้น ²

รายได้จากระบบราชการของพระมหากษัตริย์ช่วง 2 รัชกาลแรกสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผลประโยชน์ที่ได้จากการเก็บภาษีอากร ได้แก่ อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรขนอน ตลาศ ค่าน้ำ เก็บตามเครื่องมือ อากรสมภักศร อากรสวน และอากรคานาโดยเก็บเป็นทางข้าว และส่วยของป่า จะเห็นได้ว่ารายได้ของกษัตริย์ในรูปภาษีอากรในระบบราชการมีไม่กี่ชนิด ทำให้ "เงินที่ได้จากภาษีอากรปีละไม่มากนัก" ³ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้องสร้างพระนครและขยายพระนคร, เตรียมเสบียงอาหารและอาวุธ เพื่อใช้ในการสงคราม าลา และที่สำคัญต้องจ่ายเบี้ยหวัดประจำปีพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทำความดีความชอบ โดยเฉพาะค่าตอบแทนรับราชการที่เรียกว่า "เบี้ยหวัด" ซึ่งมีความสำคัญมากในรัชกาลนี้ จากสภาพการขาดแคลนไพร่ที่ทำให้ผลประโยชน์ของรัฐลดลง ผลประโยชน์ของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางก็ลดลงไปด้วย สภาพสังคมทั่วไปเช่นนี้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางไม่สามารถจะเกณฑ์ไพร่มาทำผลประโยชน์ส่วนตัวได้อย่างเต็มที่ท้องฟ้งการเลี้ยงดูจากรัฐ และในขณะที่สภาพสังคมของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่มีภรรยาและบุตรธิดาเป็นจำนวนมาก และ

¹ ห่องสมุควชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 1. จ.ศ. 1147 เล่มที่ 1 ชื่อสำเนาบัญชีจ่ายข้าวถึงกองทัพ

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 171.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,

อยู่ในภาวะการขยายตัวเช่นเดียวกับพระองค์ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีความจำเป็นต้องการรายได้จากการค้าสำเภากับจีนมาชดเชย โดยเฉพาะมาชดเชย เบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางในสมัยนี้ ปรากฏหลักฐานว่า พ.ศ. 2349 ได้พระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีจำนวนทั้งสิ้น 340,734 บาท¹

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย "ภาษีอากรก็ยังมีไม่มาก มีอยู่ที่แต่อากรสวน ค่าน้ำ อากรเทศสุรา บอนเบี้ย สมภัก ร ชนอน ตลาด ภาษีสินค้าออก นอกจากนั้นก็ไม่มีสิ่งไร"² เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์ยังไม่สามารถรวบรวมไพร่เข้ามาสู่ระบบได้อย่างมีประสิทธิภาพ มักเข้าไปฝากตัวกับเจ้านายและขุนนางผู้มีอำนาจ ในสภาวะที่พระมหากษัตริย์เก็บผลประโยชน์จากภาษีไม่ได้มาก การค้าสำเภาของพระองค์ก็ยังประสบกับขาดทุนแทบทุกปี จึงแทบไม่มีเงินมาจ่ายเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง บางปีต้องจ่ายตลาดยแทนค่วย³ นอกจากนี้ยังต้องใช้จ่ายเงินในราชสำนักที่ทวีมากขึ้นเนื่องจากจำนวนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้เข้าร่วมในวังหลวงสมัยพระองค์ รวมทั้งข้าราชการบริหารบางส่วนในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทค่วย⁴ จอห์น ครอว์ฟอร์ด กล่าวว่าในปีที่เขามารัฐมีรายได้ 2,226,000 บาท แต่มีรายจ่ายถึง 7,344,000 บาท โดยประมาณ⁵

¹ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1165 เลขที่ 5 ชื่อ บัญชีเรื่องจ่ายเงินเบี้ยหวัด

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 203.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย...., หน้า 23.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

⁵ ไพโรจน์ เกษมเม่นกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 124.

สภาพรายได้ของพระมหากษัตริย์จากระบบภาษีอากรแบบเดิม ไม่เพียงพอที่จะ
 คอยแทนความดีความชอบในรูปแบบ "เบี้ยหวัด" ให้กับพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางได้
 ในขณะที่สภาพสังคมของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางได้ขยายตัวมากขึ้น ช่วงแรกตั้งกรุง
 รัตนโกสินทร์นี้ทำให้พระมหากษัตริย์ 2 รัชกาลแรกต้องหารายได้ในรูปอื่นมาชดเชยจนเป็น
 ที่เพียงพอได้ในระดับหนึ่ง

รายได้จากระบบราชการของพระบรมวงศานุวงศ์

พระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ไม่ว่าจะประสูติจากพระมหากษัตริย์ในรัชกาลนั้น
 หรือไม่ก็ตาม ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดทุกพระองค์โดยจัดแบ่งตามลำดับสกุลยศตามแบบ
 อย่างอยุธยา หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าระบุว่า ในปลายสมัยอยุธยาได้มีการแจกจ่าย
 เบี้ยหวัดรายปีแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ตามลำดับสกุลยศเป็นจำนวนดังนี้

1. พระมหาอุปราช	40,000	บาท
2. อัครมเหสี	24,000	บาท
3. เจ้าฟ้างค์ละ	8,000	บาท
4. พระองค์เจ้าองค์ละ	4,000	บาท
5. หลานหลวงองค์ละ	1,600	บาท
6. พระสนมจะได้รับจำนวนแตกต่างกันคือ	4,000, 2,400, 1,600, 800	
- และ 400 บาท¹

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า ในครั้ง
 แฉกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ยัง
 ค้างพระชนม์อยู่ ไม่มีบัญชีแจกจ่ายเบี้ยหวัดพระโอรส พระธิดา เจ้าจอม ในกรมพระราช
 วังบวรสถานมงคล มีแต่แบ่งเงินไปแจกเบี้ยหวัดในพระบวรราชวังปีละ 500 ชั่ง² หรือ

¹"คำให้การชาวกรุงเก่า," คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระ
 ราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, หน้า 282.

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย..., หน้า 23.

40,000 บาท เท่ากับเบี้ยหวัดตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยปลายอยุธยา จำนวนเงินเบี้ยหวัด 40,000 บาท ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้รับและต้องแจกจ่าย พระบรมวงศานุวงศ์ในกรมซึ่งมีจำนวนมากเฉพาะพระโอรสธิดามีถึง 43 พระองค์¹ ซึ่งไม่รวมเจ้าจอมมารค่าและข้าทาสบริวารในกรม ไม่เพียงพอใช้จ่ายในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล โดยเฉพาะพระธิดาพระองค์แรกของพระองค์ได้รับพระราชทานยศเป็นเจ้าฟ้าพิบูลทอง ก็ไม่ได้มีพระนามในบัญชีเบี้ยหวัดและเงินเคื่อน² จึงเป็นเหตุให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทูลขอเบี้ยหวัดเพิ่มเติมให้พอแจกจ่ายพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการในวัง

จำนวนเงินเบี้ยหวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดพระราชทานให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลนี้มีหลักฐานชดเชงกันอยู่ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้รับ 500 ชั่ง หรือ 40,000 บาท แต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวว่า

"เงินที่พระราชทานขึ้นไปปีละ 1,000 ชั่งนั้น ไม่พอแจกเบี้ยหวัดข้าราชการในวังหน้า จะขอรับพระราชทานเงินเคื่อนอีกให้พอแจกจ่ายกัน"³

ถ้าอีกตามเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้รับเบี้ยหวัดปีละ 1,000 ชั่ง ก็เป็นเงิน 80,000 บาท มากกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยปลายอยุธยาหรือที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวไว้ถึงเท่าตัวก็ยังไม่เพียงพอ

¹ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้า พระองค์เจ้ากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 102-107.

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย.....
หน้า 22.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,
หน้า 225.

กับ การใช้จ่ายภายใต้สภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนไป ประกอบกับในรัชสมัยนี้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลปฏิบัติภารกิจนำทัพและไพร่พลทำสงครามตลอดมา ไม่มีเวลาหาผลประโยชน์ส่วนพระองค์และยังรับผิดชอบจำนวนไพร่พลในสังกัดเป็นจำนวนมาก

สำหรับเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่นในรัชสมัยนี้นั้นไม่มีหลักฐานว่าพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ทรงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเท่าใด แต่ปรากฏว่าครั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้เลื่อนให้ตำแหน่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล โดยประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมของสมเด็จพระเจ้าตากสินครั้งนั้น

"ข้าราชการในพระบรมราชวัง ชุมนางข้างหน้ามารับในพระบรมมหาราชวังหมก เงินรวมทั้งเงินปีมาก ๆ น้อย ๆ ไม่เสมอกัน แต่เจ้านายนั้นได้รับพระราชทานบ้าง ไม่ได้รับพระราชทานบ้าง ได้รับพระราชทานแต่ที่ใดเข้ามาเฝ้าในพระราชวังให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงรู้จักและรับสั่งให้พระราชทานจึงได้ ไม่ได้รับสั่งแล้วก็ไม่ได้ การเป็นคังนั้นมาแต่ครั้งเป็นคางกรม¹ แต่ข้าราชการข้างในนั้นได้รับพระราชทานแต่คุณศรีที่เรียกว่าคุณพี่² ผู้เดียว นอกนั้นได้รับพระราชทานแต่จากนายเรือและโซลน ที่ยกแบ่งไปจากพระบรมราชวังเก่า"³

ตำแหน่งเจ้าฟ้าที่เป็นพระเจ้าหลานเธอในสมัยนี้คือ เจ้าฟ้ากรมขุนภานุภักดี ปรากฏว่า ได้รับพระราชทานปีละ 30 ชั่ง⁴ หรือ 2,400 บาท ซึ่งน้อยกว่าตำแหน่ง

¹ หมายถึง เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ครั้งยังไม่ได้เลื่อนเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

² หมายถึง พระสนมที่มีพระราชธิดาพระองค์แรกของเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นธิดาของ เจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด บุณยรัตนพันธ์)

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย.....
หน้า 23.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

เจ้าฟ้าสมัยปลายอยุธยา มาก และเข้าใจว่าเจ้าฟ้าพระองค์อื่น ๆ ไม่ว่าจะ เป็นพระเจ้าลูกเธอ หรือ พระเจ้าหลานเธอพระองค์อื่นคงจะได้รับเท่านี้ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงยกย่องพระเจ้าหลานเธอแทบทุกพระองค์ให้มีสถานภาพในสังคมอย่างมาก

ส่วนตำแหน่งพระองค์เจ้านั้น ปรากฏหลักฐานในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตำแหน่งพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรเสนาณรงค์ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดสูงสุดไม่เกินองค์ละ 10 ชั่ง หรือ 800 บาทเท่านั้น สำหรับที่ได้ทรงกรมแล้ว พระองค์เจ้าที่ยังไม่ได้โสกันต์ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดไม่เกิน 5 คำลึง ¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมพระราชวังบวรเสนาณรงค์ ทรงคำสั่ง่าถามมีกำไรมากรับผิดชอบจ่ายเบี้ยหวัดในกรมเอง และยังไปรคให้พระมหากษัตริย์ยืมเงินส่วนพระองค์ไปใช้จ่ายเบี้ยหวัดของหลวงค่วย ²

ช่วงสมัย 2 รัชกาลแรกนี้มีข้อสงสัยว่า การจ่ายเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์ไม่สม่ำเสมอตามรายได้ของรัฐหรือพระมหากษัตริย์ แต่มีการพระราชทานในรูปเงินก้อนให้เจ้าฟ้าที่ทรงกรมค่วย ดังเช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้รับเงินก้อน 3 ปีแรก ก้อนละ 5 ชั่ง 7 ปีต่อมาได้ก้อนละ 10 ชั่ง ต่อมาอีก 11 ปี ได้ก้อนละ 20 ชั่ง ³ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถึงแม้จะไม่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในทุกปีแต่ก็พระราชทานเงินก้อนให้ก้อนละ 20 ชั่งทุกเดือน ⁴ และเจ้าฟ้าหมื่นกรมขุนกระษัตริย์ราชกุมารีได้รับเบี้ยหวัดปีละ 30 ชั่ง แล้วยังได้รับเงินก้อน ๆ ละ 10 คำลึง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

ทุกเดือน¹ เป็นต้น กล่าวได้ว่า พระบรมวงศานุวงศ์ช่วงสมัย 2 รัชกาลแรก ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดจำนวนไม่มาก บางปีก็ไต่บางปีก็ไม่ไต่

โดยเฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไม่ไต่ทรงกรมหรือไม่ไต่ทำหน้าที่ "กำกับราชการ" โอกาสที่จะหาผลประโยชน์จากตำแหน่งไม่มีเลย ดังเช่น พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงกรมสามารถนำไพร่ในกรมไปใช้ส่วนตัว ได้รับส่วนแบ่งส่วนลคจากภาษีรายได้ซึ่งพนักงานในกรมเป็นผู้เก็บ เงินเบี้ยหวัดรายปีที่พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับจำนวนเล็กน้อย ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ค้างชวชวายหาผลประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น พระบรมวงศานุวงศ์ที่ไม่ไต่ทรงกรมก็พยายามจะทำความดีความชอบ แสดงความสามารถให้ปรากฏ เพื่อได้รับการทรงกรมหรือเลื่อนกรม

พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ก็พยายามที่จะเข้าไปหาผลประโยชน์จากการค้าสำเภอกับจีนที่แพร่หลายช่วงสมัยนี้ เพื่อนำมาใช้จ่ายให้พ่อเพียงกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ ทรงกำกับราชการกรมต่าง ๆ ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับผลประโยชน์จากกรมกองที่กำกับด้วย² โดยเฉพาะกรมที่เกี่ยวข้องกับการค้าที่กำลังขยายตัว ดังเช่น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นอกจากจะค้าสำเภาแล้วยังเกี่ยวข้องกับการควบคุมการผูกขาดสินค้าในกรมพระคลังสินค้าด้วย

รายได้จากระบบราชการของขุนนาง

รายได้ของรัฐและการจ่ายเบี้ยหวัดขุนนางข้าราชการในช่วงแรกของต้นรัตนโกสินทร์นั้นมีจำนวนเล็กน้อย และไม่สม่ำเสมอเช่นเดียวกัน นอกจากวิธีการจ่ายเบี้ยหวัดขุนนางข้าราชการของรัฐช่วงสมัยนี้ก็ทำอย่างรัดกุมมีการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

² ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 44.

ตั้งที่ปรากฏในรายงานใบบอกของเจ้าเมือง กรมการเมืองสระบุรี เรื่อง
 ส่งเงินเบี้ยหวัดแก่หลวงอัครสุนทร เสมียนตรา¹ วิธีการจ่ายเบี้ยหวัดโดยผ่านทางคณะที่
 ปรีกษาถูกขุน ณ ศาลา อันประกอบด้วยคณะข้าราชการจำนวน 5 คน ไล่แก่ ตำแหน่ง
 พระยาพิพิธโกษา, พระยาราชภักดี, พระยาราชสุภาวดี, พระมหาอำมาตย์และ
 พระยาสุรเสนา เป็นต้น เป็นผู้รับผิดชอบการแจกเบี้ยหวัดข้าราชการในเมืองและ
 หัวเมืองทั้งหมด โดยจัดให้ข้าราชการผู้ทำการที่แจกเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการในกรุงเทพฯ
 จนเสร็จสิ้นเสียก่อน แล้วจึงจัดข้าราชการผู้ได้รับมอบหมายคุมเงินเบี้ยหวัดไปแจกยัง
 หัวเมือง โดยคณะถูกขุน ณ ศาลา ทำหนังสือไปยังเจ้าเมือง กรมการเมืองนั้น ๆ ว่า
 จะส่งข้าราชการคุมเงินเบี้ยหวัดไปส่งในวันนั้นวันนี้เพื่อแจกแก่พระ, หลวง, ขุนหมื่น,
 นายกอง, ปลัดกอง เป็นจำนวนคนเท่าไร, เงินเท่าไร, ความมัญชีเดิมที่กรมการเมือง
 แจงไป และขอให้เจ้าเมือง กรมการเมืองช่วยเหลือควบคุมดูแลแจกเบี้ยหวัดให้ถูกต้อง
 ครบถ้วน ถ้าผู้ที่จะได้รับพระราชทานแจกเบี้ยหวัดป่วยตายไปเท่าใด คงเหลือเท่าใด
 ให้เจ้าเมือง กรมการเมืองคุมค่านายกองปลัด กองสมุหบัญชี มาสาบานคำต่อพระพุทธรูป
 ให้รายงานบัญชีด้วยความสัตย์จริง และได้ทำบัญชีจำหน่ายผู้ตายออก และให้ตั้งข้าราชการ
 แทนผู้ที่ตายไป ถ้าไม่เคยรับราชการก่อนก็ให้ตั้งบัญชีจ่ายครั้งหนึ่งก่อนในปีนี้ และถ้า
 ข้าราชการที่เคยรับพระราชทานเบี้ยหวัดอยู่แล้วให้ได้รับพระราชทานความมัญชีเดิม เงินที่
 เหลือจ่ายให้ข้าราชการจากเมืองหลวงผู้ทำหน้าที่แจกเบี้ยหวัดนั้นคุมเงินกลับมา และให้
 เจ้าเมือง กรมการเมืองทำรายงานแจกจ่ายเบี้ยหวัดครั้งนี้ขึ้นไปพร้อมกันให้ทำบัญชีทาง
 ว่าว ข้าราชการในเมืองขึ้นใหม่ว่า กองไหนตายไปเท่าไร ตั้งผู้ใดแทน และการเลื่อน
 ตำแหน่งข้าราชการในปีนี้เป็นต้น

ลักษณะการจ่ายเบี้ยหวัดเช่นนี้ทำให้โอกาสของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ผู้ควบคุมกรม
 กองในสังกัดและความคุมหัวเมืองที่ได้รับนิคมชอบ จะหาผลประโยชน์จากวิธีการจ่ายเบี้ยหวัด

¹ ห่องสมุควชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1204 เลขที่ 36
 ชื่อ ใบบอกพระยาสระบุรีส่งเงินเบี้ยหวัดหลวงอัครสุนทร เสมียนตรา

เป็นไปไต่ยากเช่นเดียวกับวิธีการสักเลกในช่วงแรกนี้ ที่โปรดให้กรมพระสุรัสวดีรับฉึกชอบสักเลกในเมืองและหัวเมืองแคผู้เดียว¹ เป็นเหตุให้ขุนนางค่างหาผลประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่ทางราชการที่ควบคุมไพร่พลและคึกคอกการค้า ดังเช่น ขุนนางในกรมพระคลังสินค้าหาผลประโยชน์จากการแลกเปลี่ยนสินค้า ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ขึ้นไปก็ร่วมทำการค้ากับรัฐอย่างเปิดเผย หรือขุนนางตำแหน่งเจ้าเมืองที่เป็นเมืองท่าและเป็นแหล่งผลผลิตทางเศรษฐกิจก็หาผลประโยชน์จากการค้าส่วนตัว เป็นต้น

สภาพทางสังคมของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางก่อให้เกิดลักษณะร่วมกันคือ เป้าหมายทางเศรษฐกิจ ทำให้มีการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกันด้วยรัฐไม่สามารถจะคอยแทนรายได้ประจำได้อย่างเต็มที่ เป็นสภาวะที่พระมหากษัตริย์รัตนโกสินทร์ยอมรับให้มีการหาผลประโยชน์ในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระบรมราชาธิบายไว้ว่า

"เพราะเมืองไทยคนมียศยอมมีเมียมากลูกมาก จะห้ามเสียก็มิได้ ก็เมื่อเขามีเมียมากลูกมาก เงินที่เขาได้มากจึงจะพอเพื่อเลี้ยงลูกเลี้ยงเมียเขา เงินที่จะให้พอกก็ไม่มีจะให้ ที่ได้มาของในหลวง เขามากกับออกไปก็ใกล้เคียงกัน จำต้องปล่อยให้เขาทำมาหากินด้วยการค้าขายแล"²

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

ในสภาวะทางสังคมที่ชนชั้นผู้ปกครองประสพร่วมกันในระยะแรกคั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเหตุให้ชนชั้นผู้ปกครองหารรายได้จากการค้ากับต่างชาติ โดยเฉพาะการค้าสำเภากับจีน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, เล่ม 1, หน้า 62.

² หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1215 เลขที่ 82 ชื่อ ว่าด้วยเรื่องความเลาสื่อ 3 ประการ กงสุลต่างประเทศได้เงินเกื้อน

ในรูปบรรณาการ เนื่องจากได้สิทธิพิเศษหลายประการ ได้แก่ ยกเว้นภาษี และอนุญาตให้ขายได้อย่างเสรีที่เมืองท่า ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงส่งทูตไปบรรณาการจักรพรรดิจีน ในปีแรกที่ขึ้นครองราชสมบัติ¹ และประสบผลสำเร็จทำให้ส่งทูตไปบรรณาการติดต่อกัน ดังที่ปรากฏว่าเรือสำเภาบรรณาการจากไทยที่ส่งไปยังกึ่งตั้งนั้นมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเสมอ² หลังจากนั้นภายในระยะเวลาเพียง 2 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สามารถทรงสร้างพระนครได้อย่างถาวร นอกจากจัดสร้างพระบรมมหาราชวัง พระบรมมหาราชวัง แล้วในปีเดียวกันยังโปรดให้สร้างพระมหาปราสาทซึ่ง

"โปรดให้ถ่ายขนาดมาสร้างอย่างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทในกรุงเก่า มีพระปรัศว์ชายขวา และเรือนจันทร์เป็นบริเวณ.....พระราชทานนามว่าพระที่นั่งอมรินทรมณีนครมหาปราสาท"³

นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง "ได้สร้างพร้อมทั้งอุโบสถ พระเจดีย์ วิหาร และศาลารายเป็นหลายหลัง ให้ชุกสระน้ำท่าหอไตรลงกลางสระหลังหนึ่ง พระราชทานนามว่า หอพระมณฑปธรรม"⁴ ขณะเดียวกัน พ.ศ. 2327 นั้น กรมพระราชวังบวรสุริยสิงหนาท โปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดสลัก กว้าง⁵ ตลอดจนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ

¹ หอสมุดควชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1144 เลขที่ 3
ชื่อ พระราชสาส์นเมืองจีน

² Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit.....," p. 148-149.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,
หน้า 68.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

เช่น คั้งโรงงาน, ถวายเงินพระราชอุทิศเป็นส่วนพระราชกุศลเกณฑ์บุญทุกปี¹ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดให้สร้างสวนขวา ตามแบบอย่างเศรษฐกิจที่ราชทูตไปพบเห็นมาครั้งนั้น "สิ้นพระราชทรัพย์จะนับจะประมาณมิได้"²

สภาพการขยายตัวทางการค้า

การค้าในระยะแรกของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไทยทำการค้าสำเภากับจีนและทำการค้ากับชาติแถบหมู่เกาะอินเดียนตะวันออกและเมืองท่าชายฝั่งมลายู โดยผ่านเมืองท่า เมืองนครศรีธรรมราช สงขลา ฯลฯ เป็นส่วนใหญ่ ลักษณะการค้าสำเภาของรัฐรัตนโกสินทร์ โดยอาศัยกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองที่ใกล้ชิดกับประสมการการค้า โดยรัฐเปิดโอกาสให้ร่วมทำการค้าสำเภาของหลวงควย และต่อสำเภาค้าขายควยตัวเองโดยอาศัยคนจีนทำหน้าที่เดินเรือดูแลการค้า ฯลฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถึงแม้จะมีพวกพ่อค้าตะวันตกเข้ามาติดต่อกับค้าขายควย แต่ยังไม่นิยมติดต่อกับประเทศแถบตะวันออกมากกว่าการค้ากับตะวันตก ดังที่ จอห์น ครอว์ฟอร์ด กล่าวไว้

"จะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียอากรควยเหล่านี้เอง สำเภานาคีใหญ่ สองลำระวางลำละตั้งแต่ 1,000 ตัน จะเดินทางจากบางกอกไปยังกวางตุ้ง ทุกปี มีสินค้าบรรทุกไปเต็มเพรียบ เรือทั้งสองลำจะบรรทุกทุกทานราชทูตเดินทางไปยังเจ้าเมืองกวางตุ้งทุกปี และในทุก ๆ 3 ปีราชทูตจะเดินทางต่อไปยังกรุง.....แต่จะได้รับพระราชทานสิ่งของรางวัลจากพระเจ้ากรุงจีนที่มีค่ามากกว่า

¹ ห่องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1148 เลขที่ 1
จ.ศ. 1149 เลขที่ 1, จ.ศ. 1150 เลขที่ 1, จ.ศ. 1151 เลขที่ 2, 3, 4,
จ.ศ. 1152 เลขที่ 3, จ.ศ. 1153 เลขที่ 1, จ.ศ. 1154 เลขที่ 3,
จ.ศ. 1157 เลขที่ 6, จ.ศ. 1158 เลขที่ 1, จ.ศ. 1160 เลขที่ 1 ฯลฯ

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,
หน้า 101.

ที่นำไปทูลเกล้าถวาย.....สัมพันธ์ไมตรีที่มีอยู่ระหว่างสยามกับ
ประเทศในยุโรปเป็นไปในรูปการค้าโดยตลอด ยกเว้นแต่ความสัมพันธ์
กับเราในระยะหลังได้มีเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยว" 1

แต่รัฐคณิศรโกสินทร์ก็ไม่ได้กักกันการค้าชาติตะวันตกแต่อย่างใด ลักษณะการ
แลกเปลี่ยนระหว่างกันที่เมืองท่าของไทย โดยผ่านกรมพระคลังสินค้า ขณะที่กลุ่มชนชั้นผู้
ปกครองที่มีสำเภาค้าขายกับจีนก็ยังดำเนินสืบมา ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย พ่อค้าชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายมากขึ้น ถึงที่ มัลลอค กล่าวไว้ ในสมัยนี้มี
เรือสินค้าทั้งของไทยและพ่อค้าต่างชาติเข้ามาค้าขายประมาณ 241 ลำ² ชาวตะวันตก
ได้นำเอาสตูปก่ามันเข้ามาค้าขายทำให้ชนชั้นผู้ปกครองสมัยนี้สนใจคอก่ามันแบบฝรั่งกันมากขึ้น
เนื่องจากเรือเหล่านี้มีประสิทธิภาพสูง บรรทุกระวางเฉลี่ยต่อจำนวนลูกเรือสูงมาก จึง
ทำให้ค่าใส่หุ่ยและการขนส่งถูกกวากการใส่สำเภาจินหลายเท่าตัว³ ตั้งแต่เริ่มมีการค้า
กับตะวันตกอย่างแพร่หลายขึ้น สินค้าที่เป็นที่ต้องการของชาวตะวันตกเป็นสินค้าประเภทที่
ต้องใช้แรงงานการผลิตและกินระวางมาก เช่น น้ำตาล, ข้าว, พริกไทย ฯลฯ โดยเฉพาะ
น้ำตาลเป็นสินค้าออกที่สำคัญมากในปี พ.ศ. 2365 ไทยผลิตน้ำตาลส่งออกได้ถึง 60,000
หาบ⁴ และ เฮนรี เบอริ์ ที่เข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
รายงานถึงความต้องการน้ำตาลเป็นสินค้าออกมากขึ้น⁵ การขยายตัวการค้ากับ

¹ไฟโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 136.

²D.E. Malloch. Siam : Some General Remarks on Its
Productions. อ้างจาก เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, สภาพการค้าของไทย.....
หน้า 58.

³นิชิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมการผูกพันบรรณกรรมคณิศรโกสินทร์, หน้า 55.

⁴ไฟโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 88.

⁵สาวิตรี สุวรรณเสถียร (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอริ์, เล่ม 1,
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 226-229

ต่างชาติและเพิ่มปริมาณการผลิต ทำให้เกิดการรายได้แก่กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองจากการหาผลประโยชน์จากการผูกขาดสินค้า ทำให้พ่อค้าตะวันตกไม่พอใจระบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า และเรียกร้องให้เปิดการค้าเสรีขึ้น ภัยพลังผลักดันจากภายนอกทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำสัญญาการค้าที่เรียกว่า สนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369¹ ซึ่งไทยต้องอนุญาตให้มีการติดต่อการค้าขายโดยตรงระหว่างพ่อค้าไทยกับพ่อค้าอังกฤษ โดยพ่อค้าอังกฤษแคชชาติเดียวกันเท่านั้น และการค้ากับอังกฤษก็มีผลประโยชน์หลักของไทย แต่อย่างไรก็ตามแนวโน้มของการที่อิทธิพลจากต่างชาติจะบีบให้ไทยเปลี่ยนนโยบายให้เป็นการค้าเสรีมีมากขึ้น ซึ่งรัฐในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตระหนักถึงภัยประสพการณ์การค้าและการคลังของชนชั้นผู้ปกครองในสมัยนี้ ได้มีการปรับตัวจากแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงของนโยบายการค้าดังกล่าว โดยหันมาหาประโยชน์จากการเก็บภาษีจากผลผลิตสินค้าภายใน

ดังนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เก็บภาษีอากรใหม่ ๆ ถึง 38 ชนิด² สร้างรายได้ให้กับรัฐเป็นอย่างมาก พ.ศ. 2398 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาริง เป็นทูตมาขอแก้ไขสัญญาการค้าและได้มีการเซ็นสัญญาการค้าฉบับใหม่คือ สนธิสัญญาเบาริง

¹ เรื่องเดียวกัน , หน้า 140-148

² คือ ภาษีบ่อนเบี้ยจีน หวย ก. ข. ภาษีเบ็ดเสริจเก็บของลงสำเภ ภาษีของคองห้าม 6 อย่าง ภาษีพริกไทยเก็บจากผู้ซื้อลงสำเภ ภาษีพริกไทยเก็บจากชาวไร่ ภาษีฝาง ภาษีไม้แดงเก็บจากผู้ซื้อลงสำเภ ภาษีไม้แดงเก็บจากผู้ขาย ภาษีเกลือ ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันตาง ๆ ภาษีกะทะ ภาษียางคัน ภาษีไค้ชัน ภาษีพื้น ภาษีจาก ภาษีกระแจะ ภาษีไม้ไผ่ ภาษีไม้รวก ภาษีทอไม้สีสุก ภาษีไม้ค่างพดู ภาษีไม้กุง กระคาน จังกูค สมค พังงา ภาษีไม้ซุง ภาษีฝ้าย ภาษียาสูบ ภาษีปอ ภาษีคราม ภาษีเนื้อแห้งปลาแห้ง ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้ำตาลทราย เนื้อ ขนมค่าง ๆ ภาษีปูนและภาษีเกวียนค่างเรือจ้างทางโยง ภู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ..... หน้า 361.

สนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้ระบบการค้าผูกขาดต้องยกเลิกไปโดยเด็ดขาดเปลี่ยนเป็นการค้าเสรี แต่ก็ไม่ใ้ทำให้รายได้ของรัฐสมัยนี้ตกต่ำจนสูญเสียสถานภาพการคลังไปแต่อย่างใด เนื่องจากในรัชสมัยนี้ได้เพิ่มจำนวนประเภทภาษีมากขึ้นกว่าเดิมอีก โดยเฉพาะภาษีเงิน ทำเงิน ให้ปีละ 6,000-7,000 ชั่ง และอากรค่านาไ้ถึง 4,000-5,000 ชั่ง เป็นต้น ¹

ลักษณะการหาผลประโยชน์จากการค้ากับความสัมพันธ์ในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

วิธีการหาผลประโยชน์ของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองคนรัตนโกสินทร์นี้ พอจะแบ่งลักษณะการถือประโยชน์จากการค้าแตกต่างกันออกเป็น 2 ช่วง คือ ²

ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก - รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ลักษณะการหาผลประโยชน์จากการค้าสำเภาและการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้า

ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว - รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะการหาผลประโยชน์จากการระบบเจ้าภาษีนายอากร

ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก - รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลักษณะการค้าสำเภาในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กระทำกันในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ใกล้ชิดเท่านั้น เนื่องจากวิธีการค้าเริ่มคนจากการค้าแบบบรรณาการระหว่างรัฐเล็กถวายเป็นผู้ใ้คูปัตถัมภ์รัฐใหญ่ เพื่อปูทางไปสู่การขยายตัวการค้านอกระบบบรรณาการมากขึ้น กษัตริย์ไ้หน้าของ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ..... หน้า 725.

² การแบ่งลักษณะการหาผลประโยชน์จากการค้าของชนชั้นผู้ปกครองในแต่ละช่วงเวลา มีโซ่ว่าเป็นลักษณะการหาผลประโยชน์เพียงอย่างเดียว มีการหาผลประโยชน์ในลักษณะอื่น ๆ ด้วย แต่ชนชั้นผู้ปกครองไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าลักษณะการหาผลประโยชน์ดังกล่าว

บรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีน ขณะเดียวกันกับบรรทุกของนอกบรรณาการไปพร้อมกันนี้ด้วย ในบัญชี "ของถวายนอกบรรณาการ" ฉบับหนึ่ง ปรากฏว่า เป็นสินค้าที่มีมูลค่าถึง 37,320 ตำลึง (1866 ชั่ง) ¹ สินค้าที่ส่งเข้าไปบรรณาการจักรพรรดิจีนและสินค้านอกบรรณาการเป็นประเภทที่ได้มาจากส่วยของป่า เป็นสินค้าที่รัฐไม่ต้องการลงทุนแค่ประการใด ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุพระราชสาส์นในเมืองจีน พ.ศ. 2327 ได้แก่ ช้างพราย 1, ช้างพัง, กฤษณา, การบูร, ผลกระเบา, กระจวาน, นรมาค, งาช้าง, คีปี้, อำพัน, หางนกยูง, รง, พิมเสนและอื่น ๆ ² หากำไรให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นอย่างมาก ขณะที่พระบรมวงศานุวงศ์ตำแหน่งสำคัญ ๆ โดยเฉพาะกรมพระราชวังบวร มหาสุรสิงหนาทไม่มีโอกาสที่จะหาผลประโยชน์จากการค้าในรูปแบบนี้ได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากใช้เวลาส่วนใหญ่ในการสงครามตลอดรัชสมัย

พระบรมวงศานุวงศ์ที่ร่วมทำการค้ากับพระมหากษัตริย์เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ รุ่งเล็ก เช่น พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร, พระเจ้าหลานเธอกรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นต้น ³ ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกษัตริย์ทั้งทางค่านระวางเรือและสินค้าส่วยจากไพร่ของกษัตริย์ ส่วนขุนนางที่ร่วมทำการค้าในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นขุนนางชาวจีนที่รับราชการในกรมพระคลังสินค้า ได้แก่ พระยาศรีพิพัฒน์, พระยาโกษา, พระยาโชฎิก าลา ⁴ สินค้าของกลุ่มขุนนางชาวจีนเหล่านี้คงจะต้องจักซื้อหามา เนื่องจากไม่ได้เป็นตำแหน่งควบคุมไพร่โดยตรง โดยเฉพาะการควบคุมหัวเมืองที่เป็นแหล่งผลิตส่วยสิ่งของ

¹ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit.....", p.148-149.

² หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1144 เลขที่ 3
ชื่อ พระราชสาส์นไปเมืองจีน จ.ศ. 1144.

³ บรรเจิด อินทุจันทร์ยง. (ผู้รวบรวม), "ชคตยราชปฏิพัทธ์," หน้า 114, 119.

⁴ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1206 เลขที่ 44

ทำให้ฐานะของกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางในกรมพระคลังสินค้าช่วงสมัยนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่เทียบเท่ากับที่กษัตริย์ทรงได้รับจากการค้าในรูปบรรณาการ ซึ่งนอกจากจะได้รับการลดภาษีแล้ว สินค้ายังไม่ได้ออกมาค้าขาย¹ ฐานะทางเศรษฐกิจของกษัตริย์จึงค่อนข้างมั่นคงมากกว่ากลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางอื่น ๆ ในขณะที่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางได้นำเงินกำไรจากการค้าไปซื้อสิ่งของฟุ่มเฟือยเข้ามาค้าขาย เช่น เครื่องถ้วยชามจีน เป็นต้น²

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงดำเนินการค้าสำเภาสืบต่อจากพระราชบิดา ในสภาวะที่บ้านเมืองปกติ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางตำแหน่งสำคัญ ๆ ได้ร่วมทำการค้าสำเภอย่างคึกคักด้วย โดยเฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ได้รับแต่งตั้งให้ทรงกรมได้ควบคุมไพร่ในสังกัดมากขึ้น ดังนั้นสินค้าที่ไ้มาจากส่วยของไพร่ในสังกัดได้เพิ่มปริมาณมากขึ้น โดยเฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ผู้มีความสัมพันธ์กับเจ้าเมืองแหล่งผลิตส่วย ดังเช่น กรมหมื่นศักดิ์พิลเสพ ผู้กำกับกรมพระกลาโหม ผู้เป็นญาติกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เป็นต้น

ในรัชสมัยนี้ ขุนนางตำแหน่งสำคัญในกรมพระคลังสินค้าไปรดแต่งตั้งขุนนางชาวไทยผู้ใ้ดูแลปล้นเข้ารับราชการในกรมพระคลังสินค้ามากขึ้น เพื่อเป็นการตอบแทนความดีความชอบ ขุนนางเหล่านี้ได้เรียนรู้ประสบการณ์การค้าขายมากขึ้นและได้ควบคุมไพร่ในสังกัดตามตำแหน่ง เช่นเดียวกัน

การเพิ่มปริมาณสินค้าจากส่วยและความชำนาญที่มากขึ้นทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางช่วงสมัยนี้เติบโตอย่างรวดเร็ว และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงกำกับกรมพระคลังสินคาร่วมประสานผลประโยชน์กับขุนนางในกรมเพื่อการค้าอย่างใกล้ชิด ดังเช่นที่ เบอริ่ง กล่าวถึงสาเหตุการค้าสำเภาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสพการขาดทุนว่า

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมการผูกพันบรรณาการมณฑลรัตนโกสินทร์, หน้า 96-97.

² บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, (ผู้รวบรวม), "ชาติคดียราชปฏิบัติ", หน้า 114.

"แต่ความจริงมีอยู่ว่ากษัตริย์ (กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์—ผู้เขียน) กับพระคลัง ร่วมกันทำการค้ากับกษัตริย์องค์ที่แล้ว ปรากฏว่านอกจากจะมีเรื่องอื่น ๆ แล้ว ยังมีเรื่องการค้าชุกชุม ซึ่งจะตองงบเข้าเป็นการขาดทุนของกษัตริย์ทุกครั้ง....." ¹

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากภาษีอากรจะได้อำนาจไม่มากแล้ว ในการแต่งสำเภายังประสบการขาดทุนแทบทุกปี เงินเบี้ยหวัดไม่พอจ่ายเจ้านาย, ขุนนาง บางปีต้องไปยืมกรมพระราชวังบวรเสนาบดีผู้รักษาสภาได้กำไรมาจ่ายเบี้ยหวัด ² ลักษณะสินค้าเข้าของรัฐส่วนใหญ่เป็นสินค้าฟุ่มเฟือย ดังปรากฏในท้องตราหลายฉบับถึงเจ้าพระยาฯ ให้เอาเงินอากรในหัวเมืองและให้แต่งสำเภามาซื้อผ้าลาย, ผ้าขาว สำหรับใช้ในพิธีที่เกะหมาก เป็นต้น ³ นอกจากนี้ยังซื้อสินค้าจำพวกฝิ่น, ผ้าฝ้าย, เสื้อผ้าสำเร็จรูปและไหมปักจากอินเดียและผ้าขนสัตว์, ปืน, เครื่องแก้วที่ซื้อจากชาวยุโรป ⁴ ดังนั้นฐานะทางเศรษฐกิจจากการค้าของกษัตริย์จึงไม่มั่นคงในขณะที่กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางสามารถรวมตัวกันหาผลประโยชน์สร้างฐานะทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง โดยทั่วไปลักษณะการหาผลประโยชน์จากการค้าสำเภาในช่วงรัชสมัยพระบาท

¹ สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์ (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอริ่ง, เล่ม 1, หน้า 68.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย....., หน้า 23.

³ ท้องสมุควชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1176 เลขที่ 11 ชื่อท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึงพระยาฯ ให้เอาเงินอากรรังนก ส่วยสัมภุมอบให้ข้าหลวงไปซื้อผ้าลายกระบวนที่เกะหมาก และ จ.ศ. 1179 เลขที่ 6 ชื่อ ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึงหลวงพรหมเสนา เรื่อง ให้พันพรหมศักดิ์ออกมารับเงินอากรรังนก ที่เจ้าพระยาไทร ออกไปซื้อผ้าขาวที่เกะหมาก และให้พระยาฯ แต่งคนไปรับข้าหลวงที่เมืองไทร นำเงินอากรรังนกเข้ามากรุงเทพฯ

⁴ ไฟโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 105-106.

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นี้ ยัง
ทำกันอยู่ในวงแคบ กลุ่มกะตัญญู พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่เกี่ยวข้องในกรมพระ
คลังสินค้าและเกี่ยวข้องกับแหล่งเศรษฐกิจในหัวเมืองเท่านั้น

นอกจากนี้การผูกขาดสินค้าของรัฐในสินค้าต้องห้าม ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์
และขุนนางที่เกี่ยวข้องได้ประโยชน์จากการผูกขาดมาก สินค้าผูกขาดในสมัยนี้ ได้แก่ พริก
ไทย, กระจวาน, รง, ไม้ยาง, ไม้กฤษณา, น้ำรัก, งาช้าง, กีบูก, รังนกและไขเค่า¹
จอห์น ครอว์ฟอร์ด กล่าวว่า การควบคุมสินค้าเหล่านี้ไม่เข้มงวดเท่าใด เมื่อผลิตได้ส่วน
หนึ่งให้รัฐเป็นค่าสัมปทานแล้วที่เหลือจากนั้นสามารถทำการค้าได้อิสระ² มีข้อสังเกตที่ว่า
ผู้ได้ประโยชน์จากสินค้าที่นอกเหนือสัมปทานนั้นจะต้องเป็นผู้เกี่ยวข้องควบคุมการผลิตในบริเวณ
นี้ และ ครอว์ฟอร์ด ยังกล่าวถึงว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสเป็นผู้ที่ควบคุม
กิจการในมณฑลตะวันออก หรือบริเวณที่มีการเกณฑ์แรงงานให้ปลูกพริกไทย เครื่องกระจวาน
ชลา ส่องหลวงโคยมี เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) เป็นผู้ช่วย³ ส่วนสินค้าที่นอกเหนือจาก
การผูกขาดไม่ไ้กระทบกับพ่อค้าชาวต่างชาติเท่าใด แต่สิ่งที่พ่อค้าชาวต่างชาติไม่พอใจ
อย่างมากอยู่ที่วิธีการควบคุมสินค้าที่ต้องผ่านกรมพระคลังสินค้าก่อน และขุนนางในกรม
พระคลังสินค้า โดยเฉพาะเจ้าพระยาพระคลังซึ่งนอกจากจะตรวจค้นสินค้าอย่างละเอียด
แล้ว ยังใช้สิทธิเลือกซื้อและกำหนดราคาซื้อตามความพอใจ⁴

ลักษณะการผูกขาดสินค้านั้นนอกจากจะกระทบกับพ่อค้าต่างชาติ และยังกระทบ
กับขุนนางข้าราชการและพ่อค้าอื่น ๆ ในกรุงเทพฯ ที่มีกำลังจะซื้อสินค้าต่างประเทศได้
ดังที่เบอร์นี กล่าวว่า

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

"ขณะนี้ไม่มีผู้ใดกล้าซื้อสินค้าจากพ่อค้าอังกฤษ หรือขายสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลเสียก่อน พวกพ่อค้าต้องรอเป็นเวลา 1 เดือน หรือ 6 สัปดาห์ และต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของเจ้าพนักงาน พ่อค้าต่างประเทศไม่สามารถไปคิกคอกในศาลาอย่างเปิดเผย ต้องไปคิกคอกกับพระคลังสินค้าของไทย ถ้าไม่ปฏิบัติตามก็ถูกห้ามซื้อขาย" ¹

ลักษณะเช่นนี้กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศจึงไม่สามารถสะสมความมั่งคั่งตกเทียมกลุ่มที่มีฐานะอำนาจทางเศรษฐกิจจากการค้า และสามารถพัฒนาเป็นกลุ่มการเมืองได้โดยปราศจากการทำลายจากกลุ่มอื่น ๆ

ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว - รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเก็บโตมาจากกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีฐานะอำนาจทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง ดังนั้นพระองค์สามารถดำเนินนโยบายการค้าและการคลังได้สำเร็จในระดับหนึ่ง ในขณะที่ชาติตะวันตกบีบให้เซ็นสัญญาเปิดการค้าเสรี พระองค์ก็ยังดำเนินการการค้าสำเภากับจีน ทั้งของหลวงและของส่วนพระองค์อยู่ ทรงมีเรือกำปั่นทั้งสิ้น 12 ลำ ² เมื่อต้องยกเลิกการผูกขาดสินค้าบางประเภทลงพระองค์จึงหันมาหารายได้จากระบบภาษีอากรแทน โดยวิธีการเปิดประมูล ซึ่งเจ้าภาษีผู้ประมูลได้จะส่งเงินให้ครบกับจำนวนที่เสนอขอประมูลมา ในสมัยนี้เปิดให้มีการประมูลภาษีหลาย

¹สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี, เล่ม 1, หน้า 212

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพุทธศักราช ๒๓๓๖, หน้า 354.

อย่าง โดยขอเปิดประมูลกับเจ้าจำนวนซึ่งเป็นขุนนางในกรมที่รับผิดชอบ ได้แก่ กรม
พระคลังมหาสมบัติและกรมพระคลังสินค้า ภาษีที่เกิดขึ้นใหม่ส่วนใหญ่เป็นภาษีเก็บจากผล
ผลิตที่เป็นที่ต้องการของต่างชาติ เช่น พริกไทย น้ำตาล ข้าว คินุก าลา ซึ่งวิธีการเก็บ
ภาษีก็นับเป็นการเก็บซ้ำซ้อน เช่น ภาษีพริกไทยเก็บจากชาวไร่และผู้ซื้อลงสำเภา กับภาษี
ไม้แดงเก็บทั้งจากผู้ซื้อลงสำเภาและผู้ขาย นอกจากนี้ผลผลิตบางอย่างต้องเสียภาษี
หลายชั้นตอนเช่น น้ำตาลทราย หน่อฝอย เสียภาษีอากรสมภักษรขึ้นกับกรมพระคลังมหา
สมบัติ น้ำอ้อยที่ไคมายังต้องเสียภาษีน้ำอ้อย และเมื่อนำไปทำเป็นน้ำตาลทรายก็ต้อง
เสียภาษีน้ำตาลทรายอีกครั้งหนึ่ง แต่ขึ้นกับกรมพระคลังสินค้าเท่ากับทำให้ราคาสินค้าสูง
ขึ้น¹ ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของกษัตริย์ราชสมัยนั้นมั่นคงอย่างมาก นอกจากจะสร้าง
วัดวาอารามสิ้นพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. 2370-2377 ทรง
โปรดให้สร้างพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ทำค่วยทอง เงิน นาค ศิลาและเพชร พลอย
เครื่องประดับองค์พระ²

จากระบบเจ้าภาษีนี้เองที่ทำให้การหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นอกเหนือ
จากรายได้ของทางราชการได้กระทำในหมู่ขุนนางทั้งในเมืองและหัวเมืองอย่างแพร่หลาย
และกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่ไม่มีสำเภาส่วนตัวและไม่ได้
ผลประโยชน์จากการค้าผูกขาด ในพระคลังสินค้าก็มีโอกาสได้รับผลประโยชน์จากระบบ
เจ้าภาษีนายอากรค่วย

กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่เคยได้ประโยชน์จากการค้าสำเภา เดิมก็
ได้อาศัยตำแหน่งหน้าที่ทางราชการควบคุมหัวเมืองที่เปิดประมูลภาษี ได้รับผลประโยชน์
มากขึ้นกว่าเดิม ดังเช่น เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ว่าที่สมุหกลาโหม นอกจากจะทำ

¹ อัญชลี สุสายันท์, ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่..... หน้า 165-166.

² ห่องสมควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1159 เลขที่ 13

ชื่อ มัญชิ พุทธรูปที่ทรงสร้างตั้งแต่ จ.ศ. 1189-1196.

การค้ายังไถ่ผลประโยชน์จากการเก็บภาษีในกรมพระคลังสินค้า¹ เกิดสภาพการผูกเนื้อผูกตัวเป็นผู้ใ้ค้อุปถัมภ์ของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่มีอำนาจและมี เพื่ออาศัยช่องทางให้ได้รับประโยชน์สูงสุด เจ้าภาษีอากรและเจ้าเมืองกรมการที่ขอเปิดประมูลภาษีจะผูกตัวกับพระบรมวงศานุวงศ์อย่างใกล้ชิด และถวายเงินภาษีที่ประมูลได้ส่วนหนึ่งมอบให้พระบรมวงศานุวงศ์ ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ในสมัยนี้มีอำนาจมาก มีความสัมพันธ์กับขุนนางหัวเมืองมากขึ้น ดังเช่น กรมหลวงรักษนเรศ และกรมขุนนิศเรศรังสรรค์ เป็นต้น² ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เช่นเดียวกัน เปิดประมูลชนิดภาษีเพิ่มขึ้นขณะที่เปิดให้มีการค้าเสรีทำให้ฐานทางเศรษฐกิจค่อนข้างมั่นคง "พระนครก็สมบูรณ์มั่งคั่งด้วยสมบัติ"³ มีการเปลี่ยนแปลงให้เสนาบดีกรมกลาโหม, มหากาไทย, กรมท่า ได้จัดการเก็บภาษีภายในเขตหัวเมืองที่รับผิดชอบด้วย โดยเปิดประมูลภาษีใหม่ เช่น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) สมุหกลาโหม รับผิดชอบการประมูลภาษีเดิน สร้างรายได้กับรัฐและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อย่างมากจากการที่ท่านได้ส่วนลจากเงินภาษีอากรที่ขึ้นกรมพระกลาโหมเป็นเงินจำนวนไม่น้อย นอกจากภาษีเดินที่ทำรายได้ให้รัฐปีละ 6,000-7,000 ซึ่ง แล้วอากรสุราในกรุงเทพฯ ที่รับทำในปี พ.ศ. 2402 ยังได้ถึง 2,040 ซึ่ง⁴

¹John Bowring, The Kingdom and People of Siam, p. 277-278.

²ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในบทที่ 2 เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกรมหลวงรักษนเรศกับเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา และความสัมพันธ์ระหว่างกรมขุนนิศเรศรังสรรค์กับพระครุบ้านพร้าว

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฌัมบหอสุมุก แห่งชาติ....., หน้า 724.

⁴กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารเย็บเล่ม กรมพระกลาโหม รัชกาลที่ 4 เล่มที่ 19 เลขที่ 2 จ.ศ. 1221 ชื่อ สารตราว่าด้วยนำคั้งนายอากรสุรา กรุงเทพฯและหัวเมือง

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของ เศรษฐกิจและสังคมช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นี้ได้เปลี่ยนแปลงวิธีการหาผลประโยชน์ของชนชั้นผู้ปกครองร่วมกันเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดได้ก่อให้เกิดการขยายความสัมพันธ์อย่างกว้างขวางจากฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางโคขขยายไปสู่ฐานอำนาจทางการเมืองมากขึ้นจากการได้มีความสัมพันธ์กับขุนนางหัวเมืองผู้ควบคุมไพร่